

İntihal | Plagiarism: Bu makale, intihal içermediği teyit edildi.
| This article has been scanned via a plagiarism software.

AHMED ŞUAYB BEY'İN 'HUKÛK-I İDÂRE' ESERİ ÜZERİNE NOTLAR

NOTES ON AHMED SUAYB'S 'ADMINISTRATIVE LAW'

Prof. Dr. Ramazan Çağlayan*

I. Ahmed Şuayb Bey ve Eserleri¹

Ahmed Şuayb, 1876 yılında İstanbul'da dünyâya gelmiştir. Birkaç aylık iken babasını kaybetmiş olduğundan çocukluk ve gençlik dönemleri zorluklar içinde geçer. Öğrenimini İstanbul'da sırasıyla Fâtih Rüştîyesi, Vefa İdâdîsi ve Hukuk Mektebinde tamamlamıştır.

Bâzıları Mekteb-i Hukuk'taki hocalığıyla beraber olmak üzere çeşitli resmî kurumlarda müdürlük ve idârecilik yapmıştır. Cemiyet-i Rüsûmiye âzâlığı, Meclis-i Maârif âzâlığı, Tedrîsat-ı İptidâiye Müdürlüğü, İstanbul Maârif Müdürlüğü, Dîvân-ı Muhâsebat Müddei Umûmîliği görevlerinde bulunmuştur.

Mekteb-i Hukûk'u birincilikle bitiren müellif, 1894 (95) târihinde Servet-i Fünûn zümresine ve dergisine katılır. Servet-i Fünûn'da yayımlanan cezâ hukûku ile ilgili bir makâlesi o târihte Bâb-ı Âli Hukuk Danışmanı olan Hakkı Paşa'nın ilgisini çeker. Sonradan Sadrazam olan Hakkı Paşa'nın muâvini olarak idâre hukûku muallimliğine tâyin edilir. İdâre hukûku yanında, devletler hukûku derslerini de yürütür.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

0000-0003-1658-3178 caglayanhukuk@yahoo.com

Bu eser Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

¹ Buradaki bilgiler şu çalışmalardan derlenmiştir: İsmail Doğan, "Sosyolojik Düşüncenin Osmanlı'daki Kaynakları: 'Ulum-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası' Örneği", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1999), s.49-82; Fatih Sakallı, "Ahmet Şuayb'ın 'Muhasebe-i Edebiyye' ve Diğer Yazıları", *Türkbilgi*, 2012/24: 171-186; Seyit Rasim Doru, "Ahmet Şuayb ve 'Hukuk-ı İdare' Kitabında İdare Malları Konusu", *II. Türk Hukuku Târihi Kongresi Bildirileri, C.I*, 13-14 Mayıs 2016; Mehmet Karakuş, "Son Dönem Osmanlı Aydınlarından Ahmet Şuayb'ın Fikri Yapısı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2015) s. 167-187; İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ahmed-suayb>.

1908’de II. Meşrutiyet’in îlânından sonra, ısrarlı davetlere rağmen aktif politikaya girmeyen yazar, arkadaşları Rızâ Tefik ve Mehmed Câvid’le birlikte, “*Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası*” isimli dergiyi çıkarmışlardır. Bu dergide edebiyat, târih, felsefe, sosyoloji ve hukuk alanlarına ilişkin önemli makâleler yayınlamıştır.

Ahmed Şuayb, 2 Aralık 1910 yılında, 34 yaşında, geç kalmış bir apandisit ameliyatı sonucunda hayatını kaybetmiştir. Şu değerlendirme onun hayatını ve kişiliğini özetlemektedir:

“Neşeli, şakadan ve gülmekten hoşlanan Şuayb, gururlu ve nâdir olarak kızan bir mizaca sahiptir... Tek meşgalesi çalışmak mütemâdiyen çalışmak olan Şuayb, Hayat ve Kitaplar’da Batı’nın ünlü edebiyat, tenkit ve fikir adamlarını tanıtan monografik etüdler, Esmar-ı Matbuat’ta ise haftalık edebiyat tenkitleri yazardı... Celâl Sâhir’e göre hayatını iki kelimedede toplamış bir insandı: Öğrenmek ve öğretmek”².

Ahmed Şuayb, Edebiyat-ı Cedîde topluluğunun fikrî alandaki en güçlü temsilcisidir. Özellikle batının “tenkit anlayışını” Türkiye’ye getirmeye çalışmıştır. Başta edebiyat, felsefe, târih felsefesi, sosyoloji, hukuk olmak üzere çok çeşitli ancak birbirini besleyen alanlarla ilgilenmiş ve bu alanlara ilişkin makâleler, kitaplar kaleme almıştır.

Ahmet Şuayb’ın başlıca eserleri şunlardır: (1) Hayat ve Kitaplar, 1901. (2) Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası (1908-1910): Rıza Tefik Bölükbaşı ve Mehmet Cavit’le, 3. cilt, 24 sayı). (3) Hukûk-ı Umûmiyye-i Düvel (Devletler Genel Hukuku, 1912. (4) *Hukûk-ı İdâre* (I-II, İstanbul 1910. (5) Esmar-i Matbuat (Basın Meyveleri).

II. İDÂRE HUKÛKU DERSİNİN KISA TÂRİHİ³

Osmanlı Devleti’nin 19. Yüzyılda (1800-1900) askerî, siyasî, bilim ve ekonomi yönünden Batı karşısında gerilemesi, devlet ileri gelenlerini reformlara yöneltmiştir. Bunun öncesinde Nizâm-ı Cedid dönemi olarak da ifade edilen ve Sultan III. Selim’in hükümdarlığı (1789-1807) döneminde, diğer alanlarda olduğu gibi eğitim ve öğretim faaliyetleri alanında da yenileşme ve değişim hareketlerine girişilmiştir. Medreselerin ıslahına yönelik olarak alınan tedbirler, askerî alanda faaliyet gösteren okulların açılması, matbaanın canlandırılması, yabancı dillerde kaleme alınan eserlerin tercüme girişimleri bu dönemin belirgin özelliklerini oluşturmaktadır⁴.

Devletin kötüye gidişinin temelinde askerî sistemdeki bozukluk olduğu düşüncesiyle öncelik askerî alandaki reformlara verilmiş ve yeni askerî okullar açılmıştır⁵. 1839 tarihinde Abdülmecit’in tahta çıkışı ve akabinde Tanzimat Fermanı’nın (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)

² Aktaranlar. Fatih Sakallı, “Ahmet Şuayb’ın ‘Muhasebe-i Edebiyye’ ve Diğer Yazıları”, *Türk Bilgi*, 24, s. 172; Sennur Karanlık, *Hayat ve Kitaplar-Ahmet Şuayb*, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s.4.

³ Bu başlık altındaki bilgiler şu çalışmadan özetlenmiştir: Ramazan Çağlayan, “Ülkemizde İdare Hukuku Dersinin Kısa Tarihçesi ve İdare Hukuku Ders Kitaplarının İlk Örnekleri”, *AHBVÜHFD*, 25/3 (2021).

⁴ Ünal Uğur, “III. Selim’den Meşrutiyete Osmanlıda Eğitim (1789-1876)”, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2016, s. 151-152

⁵ Osman Taştekin, “18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23/3 (2019), s.1143-1166; Ahmet Beydilli, “Mühendishane-i Berrî-i Humâyun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 31: 516; Abdülkadir Özcan, “Harbiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 13: 115-116; Fulya Duman, Osmanlıda Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2015, s.84.

ilan edilmesiyle birlikte, “batılılaşma” veya “çağdaşlaşma” hareketleri (reformlar) hız kazanmıştır. Bu dönemde esaslı reformların yapılabilmesi ve bunların tatbik edilebilmesi için eğitimi kişilerin sayısının artırılması gerektiğinden hareketle yenileşmeler eğitim alanında yoğunlaştırılmışlardır⁶. 1838’li yıllardan itibaren eğitim-öğretim alanında, eğitim-öğretimin yeniden şekillendirilmesi (iptidâ-ilk, rüştiye-orta, idadî-lise) ve 1845’li yıllardan itibaren de yükseköğretimde dâr’ül-fünûn ve diğer okullar açılmaya başlanmıştır.

Tanzimat öncesi dönemde devlet memurların eğitimi, Enderun yanında meslek içinde yetiştirme şeklinde gerçekleşiyordu. Yetmiş memur ihtiyacının karşılanması amacıyla, 1858 (25 Ramazan 1274) tarihli bir iradeyle Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye kurulmuş, iki yıllık olan bu mektep 28 Ocak 1859 tarihinde eğitim-öğretime başlamıştır⁷.

Mekteb-i Mülkiyye Nizamnâmesi’nin 8. maddesinde, bu iki yıllık okulda okutulacak dersler belirlenmiştir⁸. Ancak, Cerîde-i Havâdis’te çıkan mektebin resmî açılışına dair yazıda bu derslere bazı ilâvelerin yapıldığı anlaşılmaktadır⁹. Bu dersler arasında “*usûl-i idare*” isimli bir ders de bulunmaktadır. Bu isimli bir ders ilk defa bu mektebin müfredatında yer almaktadır¹⁰. Okul açılırken sadece altı ders için altı (6) hoca tayin edilmiş olduğu¹¹ ve bunlar içinde

⁶ Bu bağlamda 1734’te I. Mahmut tarafından “Hendesehane” (mühendis mektebi); 1775’te Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn (deniz mühendisliği-deniz okulu); 1795’te Mühendishane-i Berrî-i Hümayun (askeri mühendis); 1826’da Menşe-i Küttâb-ı Askerî (askeri kâtip okulu); 1827’de ordunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere Tıbhâne-i Âmirî; 1835’te subay yetiştirmek üzere Mekteb-i Harbiyye açılır. Şenay Başkan ve Abdulhaluk Mehmet Çay, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/64 (2019), s.176 vd.

⁷ Okulun açılışı 18 Cemaziyül-ahir 1275 (23 Ocak 1859) tarih ve 567 sayılı Takvim-i Vekayi’de şu şekilde belirtilmektedir: “*Kaymakamlık ve müdürlük gibi umur-u mülkiyyede müstahdem olacak memurlara mahreç olmak üzere bir Mekteb-i Mülkiyye teşkilıyla Aklam-ı Şahane’de bulunan ketebebin ehliyetlularından ve talebenin Mukaddemat-ı ulumu görmüş müsteiddanından münasip miktar zat bil intihap alınarak kendilerine lüzum-u mer-tebede Fenni Tarih ve Coğrafya ve Hesap ve Ekonomi Politik ve Nizam-ı Cedide ve Muahedat-ı Saltanat-ı Seniyye okutturulup bunlardan kesb-i istikkak edenlerin o misillü taşra memuriyetlerine tayiniyle açıktan şunun, bunun kaymakam ve müdür nasbolunmaması hakkında itihazı icabeden usul ve nizam Meclis-i Aliyi Tanzimat’da bileraf müzakere ve mütalea olunarak olabada bir küt’a nizamnâme kaleme alınmış ve iş bu teşkil olunacak mektep için muahharen Ticarethane’de bulunan mahal tesviye ve tanzim olunarak okunacak fünun için lüzum olan hocalar dahi intihap ve tayin kılınmış olduğundan nizamnâme-i mezkur ahkamınca bu sene alınması lazım gelen şakirdanın tertip ve ikmalıyla Mekteb-i mezkurun teşkili ve fünun-u muharrerinin suret-i tedris ve talimi ve mektebin idarei dahiliyesi hakkında lazım gelen usulün dahi hemen tanzim ve tesviyesi hususu müteallik ve şerefsünuh buyrulan İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahi icabı alisi olmak üzere maarif-i Umumiyye Nezaret-i behişine havale olunmuştur”. Bkz. Ali Çankaya, *Mülkiyye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C.1, Ankara 1954, s.6.*

⁸ Bu dersler şunlardır: (1) Fenn-i had (hat), (2) inşâ (kompozisyon), (3) hesap (aritmetik), (4) hendese-i ameliyye (geometri), (5) ekonomi politik, (6) tarih, (7) coğrafya, (8) istatistik, (9) kavanin-i cedide-i saltanat-ı seniyye (yeni Osmanlı kanunları), (10) hukuk-u milel (devletler hukuku), (11) muâhedat-ı Devlet-i Aliyye (Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlerle yaptığı anlaşmalar), (12) idare-i memlekette muktazî olan sair bazı şeyler (Adem Doğan, Osmanlı Eğitiminde Mülkiyye Mektepleri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007, s.15).

⁹ Bu dersler şunlardır. (1) Kavânin ve usûl-i Tanzimat-ı Hayriyye, (2) ticaret kanunları, (3) muhasebe usûl-i defterî (muhasebe), (4) usul-i idare (idare usulü), (5) siyâset-i medeniyye (medenî siyaset), (6) usûl-i ahkâm-ı cezâ (ceza hükümleri usulü), (7) kavâid, (8) usul-i muhâkemât, (9) kozmografya, (10) hikmet (fizik), (11) tevârih-i tabiiyye (jeoloji ve biyoloji) (Ali Akyıldız, “Mekteb-i Mülkiyye”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, C.2, s.240-242).

¹⁰ Doğan, s.16.

¹¹ Bahsedilen hocalar, maaşları ve görevlendirildikleri dersler şu şekildedir: (1) Tevârih ve Kavanin-i Nizamat ve Fıkıh-ı Şerif; (Okutan: Mustafa Hazım Efendi. (Maaşı) 1500 kuruş (2) Usulü İstatistikîye ve Hukuk-u Milel ve

“usul-i idare” dersi bulunmadığından, bu ders fiilen okutulmaya başlanamamıştır. 23 Mart 1877 tarihli Cedid Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Nizamnâme-i Dâhilisinde, mekteb-i mülkiyede okutulacak dersler belirtilmiştir. Bu dersler arasında 4. Sınıfta (yüksek kısım) okutulacak “*Usul-i İdare-i Umumiye ve İdareye Mûteallik Mevad*” ; 5, 6, ve 7. Sınıflarda okutulacak “*Usul-i İdare*”, isimli bir ders yer almaktadır¹². Mektebin ders programında “usul-i idare” dersinin Ūlâ Sânisî rütbesinde Sakızlı Ohannes Efendi tarafından verileceği belirtilmektedir¹³. Buradan anlaşıldığına göre Mekteb-i Mülkiye’de 1877’den itibaren idare hukuku (usul-i idare) dersi fiilen okutulmaya başlanmıştır.

1869 yılında bir Nizamnâme ile kurulan hikmet ve edebiyat”, “ilm-i hukuk”, “ulum-i tabiiyye ve riyâziyye” şubelerinden oluşan Dârulfünûn¹⁴, hukuk şubesinde okutulacak dersler arasında “**hukuk-ı idare**” isimli bir ders bulunmaktadır. Ancak bu ders fiilen okutulamadan 1873 yılında okulun faaliyetine son verilir. 1880’de Adliye Nezareti’ne bağlı olarak “Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne” ismiyle faaliyete başlamıştır¹⁵. Mekteb-i Hukuk’un ders programında yapılan değişiklikte 1891 yılında “**Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye**” isimli bir dersin 2. ve 3. sınıflarda okutulması öngörülmüştür¹⁶. 1898 yılı ders programında 1. ve 2. sınıflarda okutulmak üzere “**Hukuk-ı İdare**” isimli bir dersin yer aldığı ve bu dersi okutmak üzere **İbrahim Hakkı Bey**’in görevlendirildiği anlaşılmaktadır¹⁷.

Mekteb-i Mülkiye’de okutulan “Usul-i İdare” isimli ders için ilk kapsamlı ders kitabı Sakızlı Ohannes Paşa tarafından kaleme alınan 1884 tarihli “Usûl-i İdare” isimli eserdir. Mekteb-i Hukuk’ta okutulan “Hukuk-ı İdare” isimli ders için ilk kapsamlı ders kitabı ise İbrahim Hakkı Bey tarafından telif edilen, 1896(1312) tarihli “Hukuk-ı İdare” isimli eserdir.

Muahadat-ı Devlet-i Aliyye ve Ekonomi Politik ve İdare-i Memâlik-i Mütemeddine ve Usul-ü Ahkâm-ı Cezaiye (Okutan : Tercüme Odasından Emin Efendi (Maaşı) 800 kuruş (3) İnşa-i Türkî (Okutan: Emin Efendi (Maaşı) 750 kuruş (4) Coğrafya ve İstatistika (Okutan: Tercüme Odasından Necip Efendi (Maaşı) 500 kuruş (5) İlm-i Hesap ve Mesaha ve Kozmoğrafi (Okutan: Mustafa Efendi (Maaşı) 500 kuruş (6) Kavanin-i Ticaret ve bağzı esas malumat-ı ticariye (Okutan: Gavril Efendi (Maaşı) 500 kuruş. Bkz. Doğan, s.15.

¹² Doğan, s.38-40.

¹³ Doğan, s.41.

¹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Dârulfünûn Tarihçesine Giriş- İlk İki Teşebbüs”, *Belleten*, 54/2 (1990), s.705 vd.

¹⁵ Üç yıllık Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de Nizamnâmeye göre şu dersler okutulacaktır: (1) Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), (2) arazi hukuku (Arazi Kanunu-Tapu ve Emlâk Nizamnâmeleri), (3) ceza hukuku (Ceza Kanunu), (4) kara ve deniz ticaret hukuku (Ticaret-i Berriyye ve Bahriyye Kanunları), (5) hukuk ve ceza muhakeme usûlleri (Usûl-i Muhakeme-i Hukukiyye ve Cezaiyye Kanunları), (6) ilâm düzenleme usûlü (Usûl-i Tanzim-i İlâm), (7) milletler hukuku (İlm-i Hukuk-ı Milel), (8) ecnebilerle ilişkilere dair hukukî metinler (Muamelât-ı Ecnebiyyeye mûteallik Uhd ve Nizâmât ve Mukâvelât) ve (9) Fransızca (Fransız Lisânı) Ali Adem Yörük, Mekteb-i Hukukun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s.70. Açıldığı yıllarda Mekteb-i Hukuk-ı Şahane’de Hukuk muhakemeleri usûlü (Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa), Methal-i İlm-i Hukuk (Maarif Nazırı Münif Paşa), Ticaret Hukuku (Nâfia Nazırı Hasan Fehmi Paşa), ‘Ceza Muhakemeleri Usulü’ (Baş Müddeiumumi Kostaki Efendi), Ceza hukuku (İsmail Bey), Roma Tarihi (Sait Bey), Mecelle (Ömer Hilmi Efendi), Arazi Hukuku (Abdüssettar Efendi) dersleri okutulmuştur. Bkz. Yörük, s.71-72.

¹⁶ Yörük, s.85.

¹⁷ Yörük, s.88, 90.

III. AHMED ŞUAYB'İN HUKÛK-I İDARE İSİMLİ ESERİ HAKKINDA BAZI NOTLAR

1. Eserin kapağında “Tarakçılarda Hacı Hüseyin Efendi Matbaasında Tab’ edilmiştir 1328” ifadesinden esrin 1910 tarihli olduğu, yani müellifin hayatını kaybettiği yılda basıldığı anlaşılmaktadır.

Yine eserin kapağında ifadeler yer almaktadır: “Hukûk-ı İdare, İkinci Sınıf Dersleri, Dârülfünûn-ı Osmânî Hukuk Şubesi Muallimlerinden Ahmed Şuayb Bey’in Zaptolunan Takrîr-i Âlileridir. Muallim-i Muhteremin Ruhsatıyla Tarafımızdan Tab’ Ettirilen İşbu Nüshaların Adedi Mahduttur”. Altında da Ahmed Talat ve Hacı Mahmud Tâhir isimleri yer almaktadır. Bu ifadelerden çıkan ilk sonuç, dersin hukuk şubesinin ikinci sınıfında okutulduğudur. Diğer ise, hocanın derste anlattıklarının öğrencileri tarafından tutulan notların, hoca tarafından gözden geçirilerek basılması şeklinde oluştuğudur.

Burada şu hususu da hatırlatmak gerekir. Ahmed Şuayb’ın Hukûk-ı İdare” isimli eserinin farklı baskıları bulunmaktadır. Biz elimizdeki baskıyı esas almaktayız. Tüm baskıları karşılıklı mukayese ederek aralarında ne gibi farklar olduğu, hangi konuların çıkarılıp hangilerinin ilave edildiği ayrıca araştırılmalıdır diye düşünmekteyiz.

2. Hukûk-ı İdare isimli eserde içindekiler ve başlık numaraları bulunmamaktadır. Yine eserde bu günkü anlamıyla atıf tekniği kullanılmadığı gibi, hiçbir dipnota da yer verilmemektedir. Sadece konuların ana başlıklarına numarasız bir şekilde eyer verilmektedir.

3. Hukûk-ı İdare isimli eserde ele alınan konulardan bazıları, bu günkü idare hukuku ve idarî yargılama hukukuna ilişkin eserlerde bulunan konular olduğu görülmektedir. Mesela memurin muhâkemesi, yargı düzenleri (envâ-ı mehâkim), yargı düzenleri arasındaki uyumsuzluklar (ihtilaf-ı mehâkim), Sayıştay (Divan-ı muhâsebat), kamu malları (emlâk-ı umumiye-i hükûmet- emlâk-ı hususiye-i devlet), ormanlar, madenler, bayındırlık faaliyetleri (umûr-ı nâfia), kamulaştırma (istimlâk) konularından kimileri doğrudan kimileri de kısmen idare hukuku eserlerinde ele alınan konulardır.

Eserde, idare hukukunu ilgilendiren konular olmakla beraber, bu günkü idare hukuku eserlerinde yer almayan konuların da ele alındığı görülmektedir. Mesela askerlik mevzuu (ahz-ı asker kanunu), genel yardım sandıkları (muâvenet-i umûmiyye) bunlardan bazılarıdır.

Eserde, bu gün idare hukuku içinde değil de, diğer hukuk dalları içinde yer alan konulara da yer verildiği görülmektedir. Örneğin din özgürlüğü (hürriyet-i mezhebiye), basın özgürlüğü (hürriyet-i matbuat), borsalar, bankalar, marka, ihtira beratı, sanayi serbestisi eserde incelenen konular arasında yer almaktadır.

IV. HUKÛK-I İDARE İSİMLİ ESERDE İNCELENEN KONULAR

Eserde ele alınan tüm konuları tek tek incelemek bu makalenin kapsamını aşacağından, ana başlıkları ve bu başlıklar altında nelere yer verildiğini özetlemekle yetineceğiz. Başlıklar eserdeki orijinal haliyle yazılmıştır. Ancak numaralar tarafımızca konulmuştur.

1. Memurin Muhâkemesi: Bu başlık altında, memurların yargılanmasının genel mahkemelerde (adli yargıda) mı yoksa idarî yargıda mı olması gerektiği konusu tartışılmaktadır. Konuya ilişkin görüşler ve gerekçeleri aktarılmaktadır. Yazar, idarî yargı yönünde görüş beyan etmekte ve bu görüşünün muhtelif gerekçelerle desteklemektedir.

2. Envâ-i Mehâkim: Burada yargı ayrılığı ve yargı birliği konusu yani adli yargı yanında idarî yargının varlık sebepleri üzerinde durulmaktadır. Devamla Şûrâ-yı Devlet ve diğer yargı yetkisi bulunan meclis ve kurullar hakkında bilgi verilmektedir.

3. İhtilâf-ı Mehâkim: Yargı ayrılığının kabul edilmesi durumunda adli yargı ile idarî yargı arasında çıkabilecek görev uyuşmazlıklarının çözümü konusu irdelenmektedir. Şer'î mahkemeler ile adli ve idarî mahkemeler arasındaki görev uyuşmazlıklarının Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından çözüleceği, idarî yargı ile adli yargı arasındaki görev uyuşmazlıklarının ise bu meselenin hal'i, taşrada Meclis-i İdâreye, merkezde Şûrâ-yı Devlete verildiğini, onun meselenin tarafı olması sebebiyle isabetli olmadığı ifade edilmekte, arkasından da uyuşmazlık Mahkemesi (Mahkeme-i İhtilâf) oluşturulması gerektiği belirtilmektedir. Daha sonra da uyuşmazlık çeşitleri (ihtilâf-ı icâbî, ihtilâf-ı selbî) üzerinde durulmaktadır.

4. Dîvân-ı Muhâsebat: Burada devletin ve diğer resmî dairelerin gelir ve giderlerinin denetlenmesi esası üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, devletin gelirleri ve giderlerinin neler olduğu, bunlar için ne gibi defter ve kayıtların tutulduğu anlatılmaktadır. Bu hesapların denetimi için kurulan Dîvân-ı Muhâsebat'ın yapısı, işleyişi, hesapların nasıl tetkik edildiği, kararları ve kararlarının icrası ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Ayrıca Fransa, Belçika dîvân-ı muhasebatları hakkında da mukayeseli şekilde bilgiler aktarılmaktadır.

5. Hürriyet-i Mezhebiye: Bu gün din özgürlüğü şeklinde ifade edilen konu ele alınmaktadır. Din özgürlüğünün felsefi temelleri, Hristiyanlığın ve İslamiyetin din özgürlüğüne bakışı uzun ve ayrıntılı tahlillere tâbi tutulmaktadır. Bu bağlamda din ve devlet ilişkileri konusu da derinlemesine tartışılmaktadır. Arkasından Almanya, İngiltere, Rusya, İtalya gibi ülkelerin din özgürlüğüne bakışı ve uygulaması detaylı şekilde anlatılmaktadır. Son olarak da Osmanlı Devletinin din (mezheb) hürriyetine bakışı ve uygulaması hakkında da ayrıntılı açıklamalar yapılmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti teb'ası içinde bulunan tüm dini grupların (Rum cemaati, Ermeni cemaati, Mûsevî cemaati, Protestan cemaati, Latin cemaati, Keldanî cemaati) mevcut durumları, dini örgütlenmeleri, yönetimlerinin seçimi, dini özgürlükleri ayrı ayrı ele alınmaktadır.

6. Hürriyet-i Matbuat: Basın hürriyetinin esası, unsurları “hürriyet-i fikriye, hürriyet-i lisanî ve hürriyet-i kalemiye” olarak tasnif edildikten sonra, en başta fikir hürriyeti (hürriyet-i fikriye) olmak üzere her biri ayrı ayrı detaylı olarak açıklanmaktadır. Arkasından basın özgürlüğünün (hürriyet-i matbuat) nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiği, basın suçlarının nasıl olması gerektiği konuları ele alındıktan sonra Kânûn-ı Matbuat hükümleri üzerinde durulmaktadır.

7. Maârif-i Umûmiye: Genel olarak eğitim-öğretim konusuna “hürriyet-i tedris” (öğrenim özgürlüğü) ile başlanılmaktadır. Fransız İhtilalinden sonra bu konuya ilişkin gelişmeler ve öğrenim özgürlüğüne ilişkin nazariyeler tahlil edilmekte, zorunlu eğitim ve devletin okullar

eğitim ve okullar üzerindeki yetkisi ile özel okullar konusu ele alınmaktadır. Arkasından bizde Maarif Nezaretinin (Eğitim Bakanlığı) tarihçesi, eğitim kurumlarının dereceleri (ibtidâi, tâli, ve âli), öğretmen okulları (Dârülmualimin, Dârülmualimat, Kız Sanâyi' Mektepleri, Tahsil-i Âli (Dârulfünûn ve şubeleri), mevcut Maârif Nezâreti teşkilâtı, Osmanlı müzesi, Matbaa-i Âmire konuları detaylı şekilde anlatılmaktadır. Arkasından medeni ülkeler (memâlik-i mütemeddine) veya gelişmiş ülkeler (mürerakkî memleketler) tabir ettiği İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde öğrenin özgürlüğüne va devletin bu konuya bakışı (özellikle İngiltere-Fransa fark) üzerinde detaylı olarak durulmaktadır. Esas olarak da okullarda eğitim-öğretimin (terbiye) nasıl olması gerektiği konusu incelenmekte ve eğitimin sadece kitaplardan değil mutlaka tecrübe (görme, incelme alıştırma yapma) ile desteklenmesi gerektiği savunulmaktadır.

8. Âsâr-ı Atıka: Bu başlık altında tarihi ve kültürel değerler ve eski eserlerin (yer üstü ve yer altı) çıkarılması (arkeoloji), himayesi, sergilenmesi konuları çok ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

9. Emlâk-ı Umûmiye-i Hükûmet-Emlâk-ı Husûsiye-i Devlet: Bu başlık altında, günümüz idare hukuku eserlerinde de yer alan kamu malları konusu inceleme konusu yapılmaktadır. Bu gün dahi geçerli olan idarenin “kamusal malları (emlâk-ı umûmiye-i hükûmet) ve idarenin özel malları (emlâk-ı husûsiye-i devlet) ayrımının yapıldığı görülmektedir. Diğer ülkelerde kamu mallarının hukukî statüsü aktarıldıktan sonra, Osmanlı Devletinde kamu mallarının yapısı, türleri, miktarları hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

Ormanlar, diğer ülkelerdeki orman miktarları ile karşılaştırma yanında, Osmanlı Devletinde ormanlar ve miktarları (mîri ormanlar, vakıf ormanlar, köy ve kasabalara iat ormanlar) ormanların korunması ve çoğaltılması için neler yapılması gerektiği, orman kesim usulleri, orman teşkilâtı hakkında çok detaylı bilgiler verilmektedir.

Madenler bahsinde, maden çeşitleri, madenler üzerinde devletin hak ve yetkisi, kişilerin madenler konusundaki yükümlülükleri, maden arama, çıkarma ve taşıma izin ve usulleri, madenlerin korunması gibi konular ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bu arada “taş ocakları” da ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

10. Umûr-ı Nâfia: Bu başlık altında bayındırlık faaliyetleri (yol, köprü, demiryolu, ulaşım araçları, limanlar, kanallar, fenerler vs.) ele alınmaktadır. Öncelikle Amerika ve Almanya'da bu konulara nasıl yaklaşıldığı, devletin ve özel teşebbüsün bu konulardaki katkısının nasıl olduğu ve bu bağlamda teşebbüs hürriyeti konularında bilgiler aktarılmaktadır. Arkasında Osmanlı Devleti'nde nâfia hizmetlerinin gerçekleştirilmesinin kısa tarihi, ilk Nâfia Nezâretinin kurulması (1870), bakanlığın bu konularda şirketlerle imtiyaz sözleşmesi yapması koşulları, imtiyaz sözleşmesinin içeriği ve taraflara yüklediği hak ve yükümlülükler (şartnameler), imtiyaz sözleşmelerinin sona ermesi halleri gibi hususlar detaylı olarak açıklanmaktadır.

11. Şimendiferler: Bu başlık altında demiryolu (şimendifer) konusu ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır. Demiryolunun ve şimendiferlerin icadı, Avrupadaki gelişimi, askerî ve ekonomik değeri, demiryollarının yapımı ve iletilmesi (devlet mi özel teşebbüs mü?), batı ülkelerinde bu işler nasıl yapılmakta, bizde nasıl yapılmaktadır, demiryollarının yapımında

garantiler ve krediler, bizde il demiryolu yapımı ve gelişimi gibi konular bütün ayrıntıları ile ele alınmaktadır.

12. Turuk ve Meâbir: Turuk, tarik (yol) kelimesinin çoğulu, meâbir de köprüler demektir. Yol köprü ve geçitlerin çeşitleri (vilâyet caddeleri, nahiye yolları, sancak yolları, şoseler vs.), önemi ve inşası, kişilerin yol yapımına bedel ödeyerek (tarik bedeli) ya da bedenen çalışarak katılım zorunluluğu, devletin yolların yapımındaki program ve çalışmaları, yapılan yolların muhâfazası gibi konular detaylı şekilde incelenmektedir.

13. Limanlar: Limanları taşımacılıkta özellikle ticaret açısından önemi, limanlar ve rıhtımların inşası, Osmanlı Devletindeki önemli limanlar, nehir, ırmak, göl sularının ıslahı ve buralarda taşımacılık yapılması gibi konular diğer ülkelerle mukayeseli şekilde ele alınmaktadır.

14. Ameliyat-ı Miyâhiye-i Zirâiyeye: Bu başlık altında da tarım arazilerinin sulanması, bataklık arazilerin ıslah edilerek tarıma elverişli hâle getirilmesi, Osmanlı Devletinde bu kapsamda yapılan çalışmalara ilişkin bilgiler aktarılmaktadır.

15. Şühur ve Kasabatın En Ziyâde Muhtaç Olduğu Bir Şey Varsa O da “Plan”dır: Bu başlık altında şehir ve kasabaların imar planlarının yapılmasının önemi, cadde ve sokakların isimlendirilmesi ya da numaralandırılması, binaların numaralandırılması gibi husular ele alınmaktadır.

16. Mesâkine Gelince: Burada, insanlar için meskenin (konut) önemi, meskenin kadim tarihi, mesken modelleri, mesken mimarisi (diğer ülkelerle mukayeseli), Bina Kanunu gereğince cadde ve sokakların yapısı (boyu, genişliği, güzergâhı), binaların çok katlı olması ve bundan çıkan hukukî sorunlar, resmi binalara (okul, hastane vs.) yer ayrılması ve bunların yapımı gibi konular hakkında bilgi verilmektedir.

17. İstimlâk: Kamu yararının (menâfi-i amme) gerektirdiği durumlarda kişilerin mülkiyetinde olan gayri menkullerin istimlâk edilmesi (kamulaştırılması) durumunda mülk sahiplerinin haklarının korunması ve bu konuda Şûrâ-yı Devlet’in yetkileri, istimlâk yetkisini hâiz olanlar gibi hususlar ele alınmaktadır.

18. Serbestî-i Sanâyi: İktisadın gelişimi için “mesuliyet”, “rekâbet”, ve “hürriyet” unsurlarının varlığı gerektiği vurgulandıktan sonra teşebbüs hürriyetinin önemi üzerinden durulmaktadır. Akabinde devlet tekeli (inhisar) konusu, teşebbüs hürriyetinin sınırlandırılması, esnaflık mesleği ve esnaf meclislerinin (esnaf odaları) oluşumu ve görevleri hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

19. İhtirâ Beratı: Batı ülkelerinde yapılan buluşlar ve devletçe verilen ihtira beratları hakkında bilgiler aktarıldıktan sonra, ihtira beratının niteliği, nasıl verileceği, sahibine sağladığı haklar, ihtira beratının hükmünün sona ermesi konuları hakkında bilgiler verilmektedir.

20. Alâmet-i Fârika: Bu başlık altında markanın (alâmet-i fârika) mahiyeti, elde edilmesi, sağladığı haklar, başkasına devri ya da kiralanması, yabancı markaların durumu hakkında açıklamalara yer verilmektedir.

21. Ticâret, Zirâat, Sınâata Hâdim Müessesat: Bu başlık altında genel olarak ticaret, ziraat ve sanayinin önemi, devletlerin bu konulardaki durumu, Osmanlı Devleti'nde zirâat ağırlıklı faaliyette bulunduğu, zirâatın geliştirilmesi için batı devletlerinde nasıl bir yol takip edildiği, bizde ne yapılması gerektiği, ticaret konusunda çok geri olduğumuz konuları işlenmektedir. Akabinde Zirâat Nezâretinin teşkilâtı, merkez ve taşra zirâat memurlarının görev yetkileri konularında bilgi verilmektedir.

22. Borsalar: Bu başlık altında öncelikle ticarî itibar, hisse senedi, tahvil ve spekülasyon kavramları açıklanmaktadır. Arkasında borsa kavramının ne anlama geldiği, borsa işlemleri (borsa oyunları), iktisadî malların mübadelesi, borsanın mübadeledeki önemi, borsa teşkilâtı ve görevleri hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

33. Bankalar: Bankaların oluşumu, işleyişi, çeşitleri, yürüttüğü faâliyetler (faiz karşılığı para toplamak ve kredi vermek), ticarî ve iktisadî hayatta bankaların işlevi gibi konular hakkında açıklamalara yer verilmektedir.

34. Zirâat Bankası: Bizde Zirâat Bankasının kuruluşu, kuruluş sermayesi, yönetimi ve teşkilâtı, yürüttüğü faaliyetler, borç verme ve ipotek (rehin) işlemleri gibi hususlar ele alınmaktadır.

35. Muâvenet-i Umûmiyye: Bu başlık altında yoksullara yardım konusu ele alınmaktadır. Öncelikle yoksullara yardım konusundaki olumlu ve olumsuz görüşleri aktarılmakta ve eleştirisi yapılmaktadır. Diğer ülkelerde yoksullara yardım konusuna bakış ve uygulamalar hakkında bilgi verilmektedir. Yoksullara yardımın insanlık görevi olduğu vurgulandıktan sonra, yoksullara yardım konusunda devletin görevleri üzerinde durulmaktadır.

36. Emvâl-i Eytam Nizamnâmesi: Bu başlık altında yetimlerin kendilerinin bakım ve iâşesi, mallarının kayıt altına alınması, korunması ve işletilmesi, Eytam Müdürlüğünün kuruluşu, merkez ve taşra teşkilâtı, işleyişi görev yetkileri ele alınmaktadır.

37. Evkaf Nezâreti: Vakıf müessesesinin dini temelleri, İslam tarihindeki uygulama örnekleri, medeniyetimizdeki yeri, Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalar, Evkaf Nezâretinin kurulması, teşkilâtı, görev ve yetkileri, vakıf çeşitleri, vakıfların idaresi, vakıfların gelirleri gibi hususlar hakkında detaylı açıklamalar yapılmaktadır.

38. Ahz-ı Asker Kanûnu: Bu başlık altında, Osmanlı Devleti'nde önceleri asker ihtiyacının nasıl karşılandığı (kapu kulu askerleri, yeniçeriler, sipahiler vs.) anlatıldıktan sonra, bunların oluşumu, eğitimi, görev taksimatı konusunda açıklamalara yer verilmektedir. Daha sonra düzenli ordunu kuruluşuna geçilmesi, Harbiye Nezâretinin ve Mekteb-i Harbiyenin kuruluşuna kadar gelen gelişmeler hakkında bilgi verilmektedir. Akabinde 1304 (1888) târihli "Ahz-ı Askeriye Kânûnu" ve getirdiği düzenlemelerden söz edilmektedir. Bu bağlamda, kimlerin askerlik vazifesi ile yükümlü olduğu, kimlerin bu vazifeden muaf olduğu, askere celp işlemlerinin usulü ve sınıflar, askerlik tecil işlemleri ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

39. Muin Meselesi: Bu başlık altında bakım ve yardıma muhtaç yaşlı kişilerin çocuklarının, dul olan hanımların çocuklarının, bakıma muhtaç eş veya çocuğu olan gençlerin,

yetimlere bakma durumunda olan gençlerin askere alınma şartları ve usulleri ele alınmaktadır. Kanunda bunlar için getirilen kolaylıklar, imkânlar ve seçenekler üzerinde durulmaktadır.

40. Bedel-i Nakdi: Bu başlık altında bedelli askerliğe ilişkin kurallar ve ödenecek bedeller konusu ele alınmaktadır. Son olarak da askerlik görevinden kaçınmaya çalışanlar hakkında öngörülen yaptırımlar üzerinde durulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyıldız Ali, "Mekteb-i Mülkiyye", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2016, C.2.
- Başkan Şenay, Çay Abdulhaluk Mehmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/64 (2019).
- Beydilli Ahmet, "Mühendishane-i Berrî-i Humâyun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Çağlayan Ramazan, "Ülkemizde İdare Hukuku Dersinin Kısa Tarihçesi ve İdare Hukuku Ders Kitaplarının İlk Örnekleri", *AHBVÜHFD*, 25/3 (2021).
- Çankaya Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C.1, Ankara 1954.
- Doğan Adem, Osmanlı Eğitiminde Mülkiye Mektepleri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2007.
- Doğan İsmail, "Sosyolojik Düşüncenin Osmanlı'daki Kaynakları: 'Ulum-ı İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası' Örneği", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1999).
- Doru Seyit Rasim, "Ahmet Şuayb ve 'Hukuk-ı İdare' Kitabında İdare Malları Konusu", *II. Türk Hukuku Târihi Kongresi Bildirileri*, C.1, 13-14 Mayıs 2016.
- Duman Fulya, Osmanlıda Tıp Eğitimi ve Mekteb-i Tıbbiye, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2015.
- İhsanoğlu Ekmeleddin, "Dârülfünûn Târihçesine Giriş- İlk İki Teşebbüs", *Belleten*, 54/2 (1990).
- İslâm Ansiklopedisi, <https://islamsiklopedisi.org.tr/ahmed-suayb>.
- Karakuş Mehmet, "Son Dönem Osmanlı Aydınlarından Ahmet Şuayb'in Fikri Yapısı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2015).
- Karanlık Sennur, "Hayat ve Kitaplar-Ahmet Şuayb" Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.
- Özcan Abdülkadir, "Harbiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Sakallı Fatih, "Ahmet Şuayb'in 'Muhasebe-i Edebiyye' ve Diğer Yazıları", *Türkbilig*, 2012/24.
- Taştekin Osman, "18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23/3 (2019).
- Uğur Ünal, "III. Selim'den Meşrutiyete Osmanlıda Eğitim (1789-1876)", *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2016.
- Yörük Ali Adem, *Mekteb-i Hukukun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.